

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆՑ

(Մահվան 40-ամյակի առթիվ)

Սրան զուգընթաց ավելի ու ավելի են աշխուժանում մանկավարժական միտքն ու կրթական գործը: Հանդես են գալիս մի խումբ պատրաստված և հայրենական գործիչներ, որոնք, զինված հավատի և գիտության լույսով, նվիրվում են հայ մատենագրության ուսումնասիրության, ժողովրդի լուսավորության սուրբ գործին: Այդ գործիչների շարքում իր մանկավարժական գործունեությամբ և բանասիրական պատկառելի աշխատութուններով առանձնահատուկ տեղ է գրավում Կարապետ Կոստանյանցը:

Կարապետ Կոստանյանցը ծնվել է 1849 թվականի հունվարի 14-ին (ըստ որոշ բանասերների՝ 1853 թվականին), հայ աշուղների հայրենիք Ալեքսանդրոպոլում (Հենինականում): Իր սկզբնական կրթությունն ստացել է տեղական դպրոցում, միջնակարգ կրթությունը՝ Քրիստիի գիմնազիայում:

«1865 թվի հոկտեմբերի 16-ին հայրս ինձ տարավ Քիֆլիս գիմնազիա տալու, — իր մասին պատմում է Կոստանյանցը: — Այս առաջին անգամն էր, որ ինձ վիճակվեցավ պանդուխտության ճաշակ առնել հեռու հայրենի տնից, հայրենի քաղաքից, հայրենի գավառից, որոնց հետ շատ ջերմ ու քաղցր հիշատակներով կապված էր սիրտս. ստիպված էի անորոշ ժամանակով հրաժեշտ տալ նոցանից, անորոշ ժամանակով, որ ահա քաշեց հիստուն տարի: Անցան, անդառնալի անցան զնացին մանկությանս և պատանեկությանս ոսկի օրերը, որոնք դեռ այժմ էլ պայծառ արեգակի նման տաքացնում են իմ սիրտս, թեև անցել է հիսուն տարի» (Արվեստի և գրականության թանգարան, Կ. Կոստանյանցի ֆոնդ, № 422, էջ 1):

1870 թվականին ավարտելով Քրիստիի գիմնազիան, Կոստանյանցը մեկնում է Պետրբուրգ և ընդունվում Արևելյան լեզուների ֆակուլտետը, աշակերտելով հայտնի գիտնական պրոֆ. Բ. Պատկանյանին: Կոստանյանցը

Հունվար ամսին լրացավ մահվան 40-ամյակը հայ մշակութի անխոնջ վաստակավոր, անվանի մանկավարժ, բաղմահմուտ բանասեր և Գեորգյան ճեմարանի նախկին դասախոս Կարապետ Կոստանյանցի:

ԺԹ դարի կեսին ինչպես նվիրաբերում, այնպես էլ Հայաստանում մշակութային շարժումը նոր թափ է ստանում: Բանասերների սկզբունքն է դառնում լույս աշխարհ հանել փոշիների և հին մատենագրության էջերի մեջ անթեղված արժեքները, պատմական հիշատակարանները, գրական անտիպ գործերը, արվեստի գանձերը, որոնք նոր լույս պիտի սփռեին հայ մշակութի անցյալի վրա:

յանցի ուսման ծախսը, տարեկան 300 ռուբլի, հանձն է առնում վճարել Գեորգ Դ Մեծագործ և ուսումնասիր կաթողիկոսը:

1875 թվականին, Պետերբուրգի հայոց եկեղեցական խորհրդի նախագահ, ականավոր հայաբնիկ և պետական բարձր պաշտոնյա Կարապետ Սեդյանցի և պրոֆ. Պատկանյանի խորհրդով Կարապետ Կոստանյանցը որոշում է ուսանել Սանսկրիտ լեզու, համեմատական լեզվաբանություն և Արևելքի պատմություն: Նույն թվականին նա մեկնում է արտասահման այդ նպատակով: Լինում է Բեռլինում, որտեղ հանդիպում է ժերոնի պրոֆ. Պետերմանին, որն իր հետ խոսում էր հայերեն գրաբար: Պետերմանի խորհրդով Կոստանյանցը մեկնում է նաև Բոնն, Լայպցիգ և Սանսկրիտ լեզվի դասեր է առնում այնտեղի պրոֆեսորների մոտ: 1876 թվականին, երբ վերադառնում է Պետերբուրգ, պրոֆ. Պատկանյանը նրան խորհուրդ է տալիս գնալ կա'մ Լազարյան ճեմարան կա'մ Ս. Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարան: Սակայն Կոստանյանցը ցանկանում է հեռու չգնալ, մինչև մագիստրոսություն քննություն և շարադրություն չտա: Եվ ահա 1878 թվականի մայիսի 11-ին նա հաջողությամբ տալիս է համալսարանի քննությունները: «Մայիսի 24-ին,— գրում է նա,— ներկայացուցի շարադրությունս պրոֆ. Կոսովիչին, որը բավարար գտավ: Քննությունս բոլորովին վերջացավ»:

1878 թվականին Կոստանյանցը ավարտելով համալսարանը, հունիսին վերադառնում է Հայաստան. «Մենա բարով Պետերբուրգ մնաք բարով ուսանողական տաճնապալից ? երկար տարիներ: Այսպիսով վերջանում է Կոստանյանցի ուսանողական շրջանը:

Մանկավարժական գործունեություն.— Ավարտելով համալսարանը, Կ. Կոստանյանցը վերադառնում է Հայրենիք և անմիջապես նվիրվում մանկավարժական գործունեության, հայ մատաղ սերնդի դաստիարակության և կրթության նվիրական գործին:

1878 թվականի օգոստոսի 29-ին իր հոր՝ Տեր Հովսեփի ավագ քահանայի հետ գնում է Բյուրական, ուր կաթողիկոսական ամառանոցում հանգստանում էր Գեորգ Դ կաթողիկոսը: Կոստանյանցը ներկայանում է կաթողիկոսին՝ իր շնորհակալություններն ու երախտագիտությունը հայտնելու նրան: Կաթողիկոսը մեծ ուրախությամբ ընդունում է նրան, օրհնում և առաջարկում է մնալ և Գեվորգյան ճեմարանում դասախոսել, որտեղ իր նման հմուտ անձերի խիստ կարիք էր պահպանում: Ճեմարանացի աշակերտները շնորհակալությամբ ընդունում է Կոստանյանցը,— փոխարեն կաթողիկոսի երախ-

տյաց, որ մի քանի տարի դրամական նպաստ տալով, օգնել էր ինձ ուսումս շարունակելու: Վեհ զոր մնաց»:

1878 թվականի սեպտեմբերի 23-ին իր քահանա հոր և իր ուսուցիչ պրոֆ. Պատկանյանի հետ գալիս է Էջմիածին և ներկայանում ճեմարան: Այդ շրջանին ճեմարանի կառավարին էր Անդրեաս եպիսկոպոսը, իսկ ուսումնական մասի պատասխանատուն էր նույնպես համալսարանավարտ իրավաբան Վահան վարդապետ Բաստամյանցը: Կոստանյանցին ճեմարանում հանձնվում են հայոց լեզվի, քննական քերականության, Հայաստանի աշխարհագրության, հայոց և եկեղեցական պատմության և հայ մատենագրության դասերը: Այսպիսով 1878 թվականի սեպտեմբերի 23-ից սկսվում է Կոստանյանցի մանկավարժական գործունեությունը: Ճեմարանում նրան պաշտոնակից էին այդ շրջանի հայ մանկավարժության և բանասիրության հայտնի դեմքերից շատերը, ինչպիսիքն էին Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրյանը, Խորեն վարդապետ Ստեփանեն, Վահան վարդապետ Բաստամյանցը, Սեդրակ Մանդինյանցը, Ստեփան Պալասանյանը, Ստեփան Կանայանը, Աբրահամ Զամինյանը և ուրիշներ: Կարող և նվիրված կրթական մշակների այս փաղանգը ոչ մեկ ջանք չէր խնայում Գեորգյան ճեմարանը իր կոչման և առաքելության բարձրության վրա պահելու համար: Նույն թվականի հոկտեմբերի 25-ին, «Արարատ» ամսագրի խմբագիր Վահրամ եպիսկոպոս Մանկունին երբ մեկնում է Կոստանդնուպոլիս, Գեորգ Դ կաթողիկոսը, Խորեն վարդապետ Ստեփանեի հետ, Կոստանյանցին է վստահում «Արարատ»-ի խմբագրությունը: Գեորգյան ճեմարանում կարճատև ընդհատումով նա աշխատում է մոտ 20 տարի և ունենում է բեղմնավոր և արդյունաշատ գործունեություն: Ճեմարանում իբրև ուսուցիչ և հետագայում իբրև տեսուչ նա սիրվել է ու հարգվել, հակառակ իր շատ խիստ և պահանջկոտ լինելուն: Կոստանյանցը ճեմարանի շուրջն ու ոգին էր: 1887 թվականի մայիսի 28-ին, երբ Գեորգյան ճեմարանի մանկավարժական խորհրդի նիստում ճեմարանի տեսուչ նահապետյանը (հետագայում եպիսկոպոս) հայտնում է, որ Օրմանյան սրբազանը հրավիրված է կրոնական դասեր տալու ճեմարանում, Կոստանյանցը առաջինն է, որ ողջունում է տեսչի այդ քայլը և առաջարկում է, որ չպետք է բավարարվել Օրմանյան սրբազանին միայն կրոնական առարկաներ հանձնելով, այլ պետք է լսարանական բաժինը հանձնել նրան, որպեսզի լսարանների 30—40 աշակերտներից պատրաստվեն ապագա հոգևորականներ, որով

միայն ձեմարանը կհասնի իր բուն նպատակին և կիրագործվի հիմնադրի երազը:

Թբիլիսիում և Մոսկվայում ևս Կոստանյանցը բեղուն գործունեություն է ունեցել մանկավարժական ասպարեզում՝ որպես ուսուցիչ և տեսուչ: Գևորգյան ձեմարանում նա աշխատել է նախ 1878—1891 թվականներին: 1891 թվականից մինչև 1894 թվականը նա եղել է տեսուչ Թբիլիսիի Ներսիսյան դպրոցում: Խորմյան Հայրիկի օրով, 1894 թվականին, հրավիրվում է նորից Գևորգյան ձեմարան որպես տեսուչ և այդ պաշտոնի վրա

բունդներ: Նրա աշակերտներից շատերը հետագայում դարձել են մեր ժողովրդի առաջադիմության և հայ մշակույթի սրբազան գործին նվիրված մշակներ:

Բանասիրական գործունեություն. — Հայ մշակույթի անխոնջ և բազմալատակ բանասերներից մեկն է Կոստանյանցը: Նա իր մանկավարժական գործունեության զուգընթաց զբաղվել է նաև գրականությամբ, մատենագրությամբ: Նա առաջիններից մեկը եղավ, որ հասկացավ բանասիրության կարևորությունը, անցյալի մեր մշակութային

ԳԵԿՈՐԳՅԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ 1879—1880 ՏԱՐՎԱ Ա. ԵՎ Զ. ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԸ
ԴԱՍԱՆՈՍԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՀԵՏ

Նստողների 1-ին շարքի վրա, աջից երկրորդը Կ. Կոստանյանցն է:

(Հնդվածի լուսանկարները երևանի Գրականություն և արվեստի բանգարանին են)

է մնում մինչև 1905 թվականը: 1911 թվականին հրավիրվում է Մոսկվա և նշանակվում կադրային ձեմարանի տեսուչ, պաշտոն, որը վարում է մինչև իր մահը:

Կոստանյանցը 42 տարվա իր մանկավարժական գործունեությամբ դարձել է հայ մանկավարժի վեհ, անձնդիր և անշահախնդիր տիպարը: Կինեյով բարձր կրթության տեղ մտավորական, մշտավառ և սրտեռանդն նվիրումով կապվել է մանկավարժական գործունեության, կրթել ու դաստիարակել է սե-

արժեքների հայտնաբերությունն ու ուսումնասիրությունը և ժողովրդականացումը: Հարյուրի է հասնում Կոստանյանցի բանասիրական երկերի թիվը: Նա իր բանասիրական աշխատություններն սկսել է դեռևս ուսանողական շրջանից: Ահա թի ինչ է գրում ինքը 1878 թվականին. «Փետրվարի 20-ի Այսօր բոլորովին պրծա Հյուսիսից կազմությունը երեք գրքով, տարա Կ. Նոյանին ցույց տվի. հավանեցավ և գրեթե հափշտակությամբ ընդունեց. խոստացավ խոսիլ պ. Սանասարյանի հետ և նորա ծախքով տպել տալ»

(Արվեստի և գրականության թանգարան, Կ. Կոստանյանցի ֆոնդ, № 422, էջ 54):

1876 թվականին, «Հունիսի 11-ին թղթակցելով Վիեննայի Մխիթարյանների տպարանի հետ, սկսեցին Սանասարյանի հաշվով տպել տալ Հյուսիսափայտ, սրբագրության վերջին թերթերը ուղարկում են ինձ» (նույն տեղում, էջ 61): Կոստանյանցի բանասիրական առաջին երկխոսությունը է «Հիսուսածք բանից նախնի պատմագրաց հայոց»-ը, բաղկացած երեք գրքից, տպագրված Վիեննայում, 1877 թվականին, Մ. Սանասարյանի ծախքով, որը «ոչ միայն մեր հայկական գրականության մեջ իր արժանավոր տեղն ունի, այլև կրոնասիրության և հայկական ազգային զգացմանց եռանդը և աշխույժը մանկավույն սրբուհից և արյան մեջ տածել բորբոքելո համար ընտիր և կարևոր դասագիրք լինելո համապատշաճ հարմարությունը և արժանավորությունը ունի» («Արարատ», 1878 թ., էջ 58): Կոստանյանցի այս աշխատությունը մի քանի տպագրություն է ունեցել:

Այնուհետև Կոստանյանցը 1879 թվականին Վաղարշապատում հրատարակում է «Հայոց հեթանոսական կրոնը», 1885 թվականին՝ Ստեփանոս Օրբելյանի «Ողբ ի Ս. Կաթողիկէն»-ի բնագիրը առաջաբանով և ծոնոթություններով, 1886 թվականին՝ «Հայոց վանքերը»: Ծավալով փոքր այս գրքում խորապես զգալի են Կոստանյանցի հայրենասիրությունն ու եկեղեցասիրությունը, հմտությունն ու այն խոր գնահատանքը, որ նա տալիս է մեր վանքերին՝ հայ ժողովրդի հավատի, դաստիարակության ու մշակույթի զարգացման ու պահպանման գործում: Կոստանյանցը նաև ջերմ էջմիածնասեր է:

Այդ գրքի հրատարակությունից հետո Կոստանյանցը գրադրում է միջնադարյան հայ տաղերգուների ստեղծագործություններով, ինչպիսիք են Հովհաննես Երզնկացու, Ֆրիկի, Հովհաննես Թլկուրանցու, Գրիգորիս Աղթամարցու, Մկրտիչ Նաղաշի, Մինաս Թոխատեցու, Նահապետ Քուչակի և ուրիշների հոգեթով քնարական գործերը: Կոստանյանցը անսահման սիրով և մեծագույն եռանդով նվիրվեց մեր միջնադարի բանաստեղծների գործերի ուսումնասիրության և հրատարակության ծանր աշխատանքին, և իր անխնայ ձիգերով հրապարակ հանեց դրական մի շարք անհայտ գանձեր և հրատարակեց, ինչպիսիք են «Միջնադարյան հայոց տաղեր և ոտանավորներ» վերնագրով յոթը տետր: «Այդ հրատարակություններն արժեքավոր են կրկնակի տեսակետներով. նրանցով Կոստանյան՝ նախ ցույց տվեց հայ ժողովրդական միջնադարյան քնարի ուժն ու հմայքը, երկրորդ՝ մասամբ լուսավորեց մեր միջնա-

դարյան գրական-կուլտուրական անհայտ շրջանը, երրորդ՝ հարստացրեց մեր միջին դարի սահմանափակ ու աղքատիկ մատենագրությունը, և չորրորդ՝ նոր ուղի բացեց հայ բանասերների առջև, որի վրայով հետագայում անսայթաք առաջացան Հ. Մ. Պոտուրյան, Արշակ Չոպանյան, Հ. Ներսես Ակինյան և ուրիշներ» («Բազմավեպ», 1918 թ. հունվար-դեկտեմբեր, էջ 97, հատ. ՀՆ: Այս հատորը լույս է տեսել 1923 թվականին):

Ա. Մնացականյանը իր 1956 թվականին Երևանում հրատարակած «Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր» գրքում հետևյալ գնահատականն է տալիս Կ. Կոստանյանցի կատարած ծառայության. «Միջնադարյան ժողովրդական երգերի հրատարակման բնագավառում մեծ գործ է կատարել Կ. Կոստանյանը: Նրա կազմած «Նոր ժողովածու»-ի չորս պրակներում՝ «Մկրտիչ Նաղաշ և յուր տաղերը» ու «Գրիգորիս Աղթամարցի և յուր տաղերը» գրքուկներում տեղ են գտել ժողովրդական տասնյակ երգեր, չհաշված Հայրենիքի շաբաթը: Կ. Կոստանյանը առաջինն է մեր բանասերներից, որ նկատել է տալիս Հայրենիքի փողովրդական բնույթը. «ով ծանոթ է հայոց ժողովրդական տալիս Հայրենիքի ժողովրդական բարբառի ոգուն, նա չի կարող չխոստովանել, որ այդ երգերն էլ կրում են իրենց վրա պարզ ժողովրդական գրոշմ» (Կ. Կ., «Նոր ժողովածու», Թիֆլիս, 1892 թ., էջ 71. տե՛ս Ա. Մնացականյան, «Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր», Երևան, 1956 թ., էջ 16):

Առաջին անգամ Կ. Կոստանյանցն է, որ 1892 թվականին իր «Նոր ժողովածու»-ի Ա պրակում տպագրում է Ժե դարի նշանավոր տաղասաց, երգիծաբան Մ. Ղրիմեցու «Յաղագս քաղաքին Ամասիա» տաղը, մի քանի տարի հետո, 1903 թվականին Դ պրակում՝ «Գուվեստ Ս. Աստուածածնայ վանացն Ասկերիոյ» բանաստեղծությունը: Կ. Կոստանյանցը ոչ միայն հրատարակել է Մ. Ղրիմեցու մի քանի տաղերը, այլ նաև ժողովածուի մեջ ծանոթություններ է տվել Ղրիմեցու մասին, նշել է նրա հայտնի տաղերի ցանկը և նրան տարբերել Մարտիրոս Նալբանդյանց և Մարտիրոս Ղարաաբադյանց: Կոստանյանցը հաջորդաբար հրատարակում է մի շարք այլ աշխատություններ: Այսպես օրինակ՝ 1910 թվականին Թբիլիսիում հրատարակում է «Հայագիտությունն Արևմտյան Եվրոպայում, համառոտ տեսություն և գրացուցակ» աշխատությունը, որի մեջ «հեղինակին նպատակն եղած է... տալ ամփոփ տեղեկություն մեր Եվրոպայի մատենագրաց քով Հայաստանի ստացած նշանակությունը, կամ եվրոպա-

կան գրականութեան մեջ հայ անվան գտած հարգանքը:

Ընդարձակ ներածութեամբ (էջ Դ—ԶԲ) պատկերացուցած է ԺԳ—Ի դար Հայաստանի վրա գրված աշխատութեանց արժեքը՝ հայ պատմութեան, աշխարհագրութեան, լեզվի և այլն համար, որ սիրով և օգտակարապես կկարդացվի:

Բուն գործն այբուբենական կարգով պարզ ցուցակ մըն է՝ առանց բաժանման նյութի» («Հանդես ամսօրյա», 1911 թ., էջ 607—608, 2. Ներսես Ակինյան):

Նույն թվականին Ալեքսանդրոպոլում հրատարակվում է «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը», «որոնք առաջին անգամ մատչելի դարձան բանասիրութեան իրենց պատմական տեղեկություններով և քաղաքական ու եկեղեցական կյանքի հետ կապված անձանց և երևույթների մասին, կցելով և մի ընդարձակ հառաջարան Պահլավունյաց տոհմի մասին» («Բանքեր Հայաստանի Գիտական ինստիտուտի», Ա և Բ գիրք, էջ 315):

Կոստանյանցը հայագիտութեան պատմության մեջ գրավում է նշանակալից տեղ: Նրա բեղմնավոր գրքին են պատկանում հայոց պատմության, հնագիտության, Հայ Եկեղեցու պատմության, մատենագրության նվիրված բազմաթիվ աշխատություններ:

Կոստանյանցի հրատարակված երկասիրություններն են.

1. «Հիսուսած բանից նախնի պատմագրաց հայոց», Վիեննա, 1877 թ. (գիրք առաջին՝ գրաբար բնագիր, 203 էջ, գիրք երկրորդ՝ աշխարհաբար թարգմանությունը (բ տիպ), Թիֆլիս, 1894 թ., 221 էջ, գիրք երրորդ՝ ծանոթություններ, 1877 թ., 240 էջ):

2. «Հայոց հին հեթանոսական կրոնը», Վաղարշապատ, 1879 թ., 37 էջ:

3. «Ստեփանոս Օրպելեան, Ողբ Ի Կաթուղիկէն», Թիֆլիս, 1885 թ., 69 էջ:

4. «Հայոց վանքերը», Մոսկվա, 1886 թ., 97 էջ:

5. «Թովմա Մեծոփեցու հիշատակարանը», Թիֆլիս, 1892 թ.:

6. «Հովհաննես Թլուրանցի և յուր տաղերը», Թիֆլիս, 1892 թ., 59 էջ:

7. «Նոր ժողովածու, միջնադարյան հայոց տաղեր և ոտանավորներ» (Ա պրակ, Թիֆլիս, 1892 թ., 76 էջ. Բ պրակ, Թիֆլիս, 1892 թ., 78 էջ. Գ պրակ, Թիֆլիս, 1896 թ., 69 էջ. Դ պրակ, Թիֆլիս, 1903 թ., 84 էջ):

8. «Համամ Արևելցի», Վաղարշապատ, 1896 թ., 30 էջ:

9. «Ս. Լուսավորչի Աշը», Վաղարշապատ, 1896 թ., 59 էջ:

10. «Տ. Պետրոս Ա Գետադարձ», Վաղարշապատ, 1897 թ., 53 էջ:

11. «Գրիգորիս Աղթամարցի և յուր տաղերը», Թիֆլիս, 1898 թ., 126 էջ:

12. «Մկրտիչ Նաղաշ և յուր տաղերը», Վաղարշապատ, 1898 թ., 57 էջ:

13. «Շարժի տարեգրություն հայոց մեջ», Թիֆլիս, 1902 թ., 24 էջ:

14. «Հակոբ Կարնեցի», Վաղարշապատ, 1903 թ., 73 էջ:

15. «Ներսես Ե Աշտարակեցի», Ալեքսանդրոպոլ, 1909 թ., ԼԲ+54 էջ:

16. «Վիմական տարեգիրք», Պետերբուրգ, 1913 թ., 283 էջ:

17. «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը», Ալեքսանդրոպոլ, 1910 թ., 352 էջ:

18. «Հայագիտությունը Արևմտյան Եվրոպայում, համառոտ տեսություն և գրացուցակ», Թիֆլիս, 1910 թ., 182 էջ:

19. «Հադիճայի վանական ընկերության հիշատակարանն ու հաշիվը», Ալեքսանդրոպոլ, 1910 թ., 287 էջ:

20. «Կարապետ վարդապետ Շահնազարյանց, կենսագրական ակնարկ, Թիֆլիս, 1911 թ., 38 էջ:

21. «Մի էջ Արղուիսյան օրիորդական դպրոցի պատմությունից», Թիֆլիս, 1919 թ., 76 էջ:

Կ. Կոստանյանցը զանազան ամսագրերում և թերթերում ևս ունի բովանդակալից հոդվածներ: «Արարատ» ամսագրում 1897 թվականին նրա հրատարակած հոդվածներից են՝ «Մեհհեկան ամիս», էջ 52—59, «Արեգ ամիս», էջ 102—111, «Հայի համբերատար ոգին», էջ 435—438, «Հին հիշատակներ», էջ 289—296, 339—343:

«Հպատակության և խղճի ազատության գաղափարը նախնի հայոց մեջ» (փորձ պատմական հետազոտության), «Փորձ» ամսագիր, 1879 թ., էջ 65—95 և այլն:

Ունի նաև հրատարակված մի շարք դասագրքեր գրաբարի համար:

Կոստանյանցի գրական ժառանգությունից մեզ հասել են ոչ միայն տպագրված մասը, այլև հայ մշակույթի (Հայ Եկեղեցու պատմության, բանահյուսության, քաղաքական, տնտեսական, շինարարական, ազգագրական) տարբեր բնագավառներ ընդգրկող նրա մի շարք արժեքավոր անտիպ ուսումնասիրությունները, որոնք այսօր մեծագույն խնամքով պահվում են Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարանում: Դրանցից են.

1 Այս ցանկը կազմել ենք Նրեանի հանրային գրադարանի և Պետական մատենադարանի բերվող գրափական քարտերի հիման վրա: Գարող է պատահել, որ լինեն նաև ուրիշ հրատարակություններ, որոնք նշելու հնարավորություն չենք ունեցել:

1. «Տուն և տոհմն հայոց», շորս մաս. ա. Հայոց երկրի տեղագրությունը, բ. Հայոց նախարարական տոհմերը, գ. Հայոց ժամանակագրության նախնական հարցերից, դ. Հայոց նախնական պատմությունը սկզբից մինչև է դար Ն. Բ.:

2. «Հայոց բանահյուսության պատմություն», բաժանվում է հետևյալ մասերի. ա. Ներածություն, բ. Բանաստեղծություն — ժԲ դար. գ. Բանաստեղծություն ժԲ—ժԸ դար. դ. Հայոց պատմությունը (անծանոթ և օտար պատմիչներ). ե. Հայոց պատմությունը — ժԲ դար. զ. Հայոց պատմությունը ժԲ—ժԸ դար. է. Փավստոս Բյուզանդ. Ը. Պերճախոսություն, իմաստասիրություն և այլն:

3. «Հայոց արդի բանահյուսության պատմություն». ա. Ներածություն, բ. Վիպական բանաստեղծություն, գ. Քնարական բանաստեղծություն, դ. Ժողովրդական քնարերգություն, ե. Գուսանական քնարերգություն, զ. Գեղարվեստական քնարերգություն, է. Թատերական բանաստեղծություն:

4. «Նյութեր հայկական քաղաքակրթության պատմության (քաղվածք կաղարյան տոհմի դիվանից):

5. «Քաղուածք ի կանոնագրաց հայոց» (Ս. Հարթ, Հայոց եկեղեցական ժողովներ, Մխիթար Գոշ):

6. «Դաշանց թուղթը» (բնագիր և ուսումնասիրություն):

7. «Մեսրոպ Թաղիաթյանց և նորան վերաբերյալ նյութեր»:

8. «Հայոց եկեղեցական մատենագրության պատմություն», ա. Ներածություն, տեսիլներ, կրոնական զրույցներ և աղթքներ, բ. Կրոնական բանաստեղծություն, գ. Շարականներ (նոցա հեղինակները, խմբագրությունը, բովանդակությունը և ձևը), դ. Տաղեր, ե. Գանձեր, զ. Կրոնական, հասարակական երգեր, է. Եկեղեցական մատենախոսություն, Ը. Վկայաբանություն, Թ. Թղթեր, Ժ. Վարդապետական մասն:

9. «Գյումրին և յուր բարբերը»:

10. «Ի՞նչ երգեր էինք լսում մեր մանկության օրերում»:

11. «Մանկության Գյումրին». ա. Աստվածածին եկեղեցին, բ. Ս. Աստվածածին եկեղեցու տիրացուները, գ. Ուխտագնացություն, դ. Գյումրվա հոգևոր դպրոցը:

12. «Հայոց պարբերական մամուլը» (համառոտ նեսություն):

13. «Պատկերներ Ս. Էջմիածնի վանական կյանքից»:

14. «Հայոց միջնադարյան բարբառները»:

15. «Խառն ժողովածու ժողովրդական երգերի և միջնադարյան տաղերի»:

16. «Աշխարհաբար լեզու» (նկատողություններ):

17. «Հռովմա պապերի հարաբերությունները հայոց հետ»:

18. «Միջնադարյան բանաստեղծների ցուցակը և նրանց երգերի ցանկը»:

19. «Ղարաբաղի հայ մեկիքները»:

20. «Վաճառականությունը հայոց մեջ»:

21. «Ռուսաց կայսրների հարաբերությունը հայոց կաթողիկոսների հետ»:

22. «Ինքնակենսագրություն» (մանրամասն):

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Գրականության և արվեստի թանգարանում Կ. Կոստանյանցի արխիվը կազմում է 2290 միավոր, որոնց մեջ են նրա տպագրված գործերի ձեռագրերը, անտիպ ուսումնասիրությունները, Գեորգյան ճեմարանում դասավանդած առարկաների նյութերը, նրա գրած և ստացած բազմաթիվ արժեքավոր նամակները և այլն: Կոստանյանցը որպես բանասեր, հայկաբան ու մանկավարժ մտերմական, սերտ հարաբերությունների մեջ է եղել իր շրջանի և ժամանակի տարբեր մասնագիտության տեր մարդկանց հետ: Այդ բարեկամական կապը, բացի անձնական շփումներից, արտահայտվել է նաև նամակագրության միջոցով: Նրա ստացած հարյուրավոր նամակների մեջ բազմաթիվ են նամակներ Հայր Ալիշանից, Հովհաննես Այվազովսկուց, Գաբրիել արքեպիսկոպոս Այվազովսկուց, Հայր Արսեն Այսնյանից, Երվանդ Լալայանից, Կոմիտաս վարդապետից, Գաբրիել Լեոնյանից, Գեորգ Բաշինջաղյանից, Գաբրիել արքեպիսկոպոս Հովսեփյանից, Սեդրակ Մանդինյանից, Մառից, Հրաչյա Աճառյանից և ուրիշներից: Նա մի առանձին հարգանքով է կապված եղել Վահան Տերյանի հետ:

Հայր Ղևոնդ Ալիշանը իր 1893 թվականի մայիսի 12/24 թվակիր նամակով գրում էր Կարապետ Կոստանյանցին.

«Ազնիվ բանասեր տեր.

Ձեր բաժանորդագրյալ Սիսականաց օրիսական վաղուց խավրած ենք աստից, և հուսամ հիմա ընդունած եք այդտեղի մեր տպագրության գործակալին. ուրախ եմ, որ հաջողեցավ ավարտել գործս և շնորհակալ ևս երկար համբերող սպասողաց:

Միջնադարյան երգոց մեջ կային բանի մի՞ ինձ համար նորք բայց շատերն արդեն ումանք հրատարակված են, ումանք ալ գրտվին հայլեայլ երգարանս. ասոր համար է, որ իբրև նորատեսակ ինչ երևած է անոնց՝ որոց քով գտվին կամ ծանոթ են այդպիսին: Իսկ որոց ոչ՝ հայտ է որ շատ հետաքննական և զվարճալի բանք են և հուսամ, որ ա-

վելի ճոխացնեք պրակները և ինձ ալ անծանոթ երկեր հնարեք:— Հայկական բուսաբանության գրողին համար պետք եղավ Սալաձորեցվույն ծաղկերգը բաղդատել ձեր հրատարակածին հետ, ինչպես պիտի տեսնեք, տեղ-տեղ մեր օրինակն շատ նոր է, բայց ավելի կերկիր:

Միշտ փափագելով հաջողությանդ և ողջունելով լծակիցդ,

Մնամ աղոթարար

Հ. ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ»:

(Գրականության և արվեստի բանգարան, Կ. Կոստանյանցի ֆոնդ, № 605):

Կոմիտաս վարդապետը իր 1907 օգոստոս 17 թվակիր նամակով գրում էր.

«Սիրելի պ. Կոստանյան.

Իտալիայից վերադարձա, և ձեր գրած տոմսերն ստացա: Լոզան այնպես պատահեցավ, որ Քաջբերունին նշանակված ժամին իմ հյուրանոցում չգտնվեցավ, որոնցի նրան չգտա, նրանից հետո էլ նա է ինձ որոնել, մի խոսքով իրար չպատահեցանք, իսկ ձեր հասցեն ինձ չէր ասել. ստիպված, ցավելով, առանց տեսնվելու մեկնեցա: Իտալիան շատ գեղեցիկ է, բայց մեր դժբախտ հայրենիքն ավելի գեղեցիկ է: Վենետիկի վանքում երեք շաբաթ աշխատեցա, բայց վանքում չէի հյուրասիրված, ապրում էի քաղաքում, Ս. Մարկոսի հրապարակի հյուրանոցներից մեկում, պ. Չոպանյանի հետ մեկտեղ: Գրադարանից բավական օգտվեցա: Այս քանի օրն արդեն պատրաստվում եմ ես էլ կամաց-կամաց, որ մի ամսից երթամ Կովկաս:

Շատ ուրախացա, որ տիկնոջ հիվանդությունը մասամբ թեթևացել է. ցանկանում եմ կատարյալ առողջություն. շարունակ հիշում եմ միասին անցուցած բարեկամական գեղեցիկ օրերը. Աստված հաջողություն պարգևի երկուքիդ էլ, որ կրկին խնդանք ու զվարճանանք:

Կարոտագին և սիրալիր բարևներ տիկնոջ:

Ձեզ միշտ անձնվեր

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ»:

(Գրականության և արվեստի բանգարան, Կ. Կոստանյանցի ֆոնդ, № 1100):

Կ. Կոստանյանցը պատվավոր տեղ է գրավում հայ մատենագրության մեջ որպես նրա անխոչ մշակներից մեկը: Նա թողել է պատկանելի ժառանգություն:

Վերջաբան. — 1920 թվականի . հունվարի 1-ին, Մոսկվայում, իր աչքերը հավետ փակեց հայ վաստակավոր մանկավարժը և հմուտ բանասերը: Նրա մահով հայ բանասիրությունը կորցրեց իր բարեխիղճ և բազմաշխատ մշակին, իսկ հայ դպրոցը՝ իր լավագույն մանկավարժին: Կոստանյանցի ամբողջ կյանքը ուսումնասիրությունների, պրպտումների, հետազոտությունների, վերլուծությունների, հրատարակությունների մի բեղմնավոր և արդյունաշատ գործունեություն է եղել: Ամբողջ կես դար նա ծառայել է հայ դպրության և բանասիրության: Նրա սիրտը բախել է գիտության և հայ ժողովրդի համար:

Մեր մատենագրության և բանասիրության պատմության մեջ պայծառ կմնան Կոստանյանցի անունն ու հիշատակը՝ որպես հայ մշակութի բազմաշխատ մշակներից մեկի:

ՍԱՆԴՐՈ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԲԵՀՐՈՒԴՅԱՆՑ

